

BUGÜNKÜ KIPÇAK TÜRKÇESİ ORTAK SÖZ VARLIĞI DENEMESİ

Mustafa ÖNER*

Özet

Seyfi Sarayi'nin XIV. yüzyıl başlarında yazdığı Gulistan Tercümesi Eski Kıpçakçanın en önemli anıtlarındandır. Altın Ordu İmparatorluğunun merkezi edebî dilini yansıtan bu metnin söz varlığını, Bugünkü Kıpçak Türkçesi dediğimiz çağdaş yazı dillerinin söz varlığı ile karşılaştırmak ilgi çekici sonuçlar vermektedir. Gulistan Tercümesi söz varlığı fiillerle sınırlayarak Bugünkü Kıpçak Türkçesine ait üç yazı dilinin, Karacay-Balkarca, Başkurtça ve Tatarcanın söz varlığı ile karşılaştırılmıştır. Denemede, Gulistan Tercümesi'nin ve üç çağdaş Kıpçak yazı dilinin fiil varlığı, anlam inceliklerini izlemek bakımından Rusça karşılıklarıyla birlikte ve belli ölçütler kullanılarak birleştirilmiş ve sonuçlara varılmıştır.

Anahtar sözcükler: Gulistan Tercümesi, Seyfi Sarayi, bugünkü Kıpçak Türkçesi, Karacay-Balkarca, Başkurtça, Tatarca.

Abstract

The Gulistan Tercumesi (Gulistan bi't-turki) written by Sayf-i Sarayi at the beginning of the 14th century is one of the most important literary monuments belonging to Old Kipchak Language. The lexicological comparison between this text, which represents the central literary language of the Golden Horde Empire, and modern Kipchak written languages, Karachay-Balkar, Bashkir and Tatar. In this study, the verbs of the Gulistan Tercumesi and the three present Kipchak written languages have been compared thru Russian equivalents to follow semantic details according to specific criterions; the outcomes have been obtained.

Key words: Gulistan Tercumesi, Sayf-i Sarayi's Gulistan bi't-turki, Sayf-i Sarayi, present Kipchak Language, Karachay-Balkar language, Bashkir language, Tatar language.

0. Genel Türk dilini ve lehçelerini karşılaştırma çalışmaları, Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lugâti't-Türk* adlı sözlüğünden beri yaklaşık bin yıllık büyük bir geleneğe dayanmaktadır. Türk dili biliminin ve sözlükçülüğünün modern çağlarına geldiğinde ise, XIX. yüzyılda akademik Rus Türkolojisinin kurucusu V. V. Radloff

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi.

öne çıkmaktadır. Kazan Üniversitesi'nin Türk kökenli profesörü N. F. Katanov'u da bu karşılaştırmalı dil çalışmaları alanında saygıyla anmalıyız (bk. BAYÇURA 2001).

Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarak aynı zamanda bir Türkçe çıkırını açan Mustafa Kemal Atatürk'ün, bu Rus ve Avrupa dil bilimi geleneğinin ürettiği eserleri, Türk ülkelerindeki sözlük çalışmalarını, Türk Dil Kurumu çatısı altında değerlendirmek istemesi de tesadüf değildir (bk. ÖNER 2006a). Ancak Türkiye'de 1938'den sonra karşılaştırmalı Türkçe sözlük ve dil bilgisi çalışmaları neredeyse bitmiş, onların yerini sadece yazı diliyle ve terim sorunlarıyla ilgilenen bir dil bilimi almıştır. Soğuk Savaş çağı bittikten sonra ise ülkemizde tekrar "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü" (bk. ERCILASUN 1991) örneğindeki gibi güzel adımlar atıldığını biliyoruz.

Türkiye'deki bu duruma karşılık Sovyetler Birliği ve Türk Cumhuriyetleri alanındaki karşılaştırmalı dil çalışmaları Radloff'tan sonra da çok gelişmiş ve küçük topluluklar için dahi geniş çaplı iki dilli sözlükler yayımlanmıştır. Biz de burada, özellikle bu iki dilli geniş sözlüklerden yararlanacağız ve Türk dili temel söz varlığı konusunun küçük bir örneğini, sadece Seyfi Sarayı'nın "*Gülistan Tercümesi*"nde var olan fiiller üzerinde araştırarak dikkatinize sunacağız. Türk söz varlığının alıntısı az olan fiiller bölümünün dilde yerli bir temel oluşturduğu açıktır. Söz varlığının başka bölümleri araştırıldıkça elde edilen sonuçlar elbette değişmektedir. Dolayısıyla, burada başlangıç olarak, yerli ve millî ortaklığın belirlenmesi için fiillerle yetinmeyi düşündük.

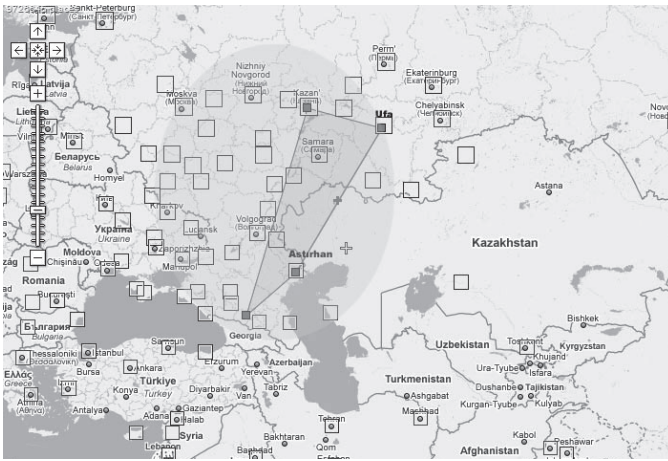
1. Seyfi Sarayı'nın Söz Varlığı: Bu araştırma için kullanacağımız temel veri, Altın Ordu'nun başkenti Saray'dan çıktığı için *Sarâyî* diye adlanan şair Seyf'in İran şairi Sa'dî'nin ünlü mesnevisi *Gülistan*'dan çevirip kaleme aldığı Kıpçakça eseridir. Bilindiği gibi Kıpçakçanın asıl yurdu olan *Deşt-i Kıpçak*'a ait metinleri pek az iken, bu lehçenin ikinci yurdu olan Mısır'da Memlûk Kıpçakçası hâline evrildiği örnekler daha fazladır. Seyfi Sarayı'nın 1319'de tamamladığı *Gülistan Tercümesi* (*Kitâb Gülistan bi 't-Türki*), Altın Ordu şairi Kutb'un *Hüsrev ü Şirin* adlı mesnevisi ile birlikte, imparatorluğun Kıpçakça esaslı Türk yazı dilinin güzel örneklerini meydana getirir.

Biz bu çalışmamızda *Gülistan Tercümesi*'ni Altın Ordu imparatorluk dilinin bir örneği olarak temel aldık. İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun ilk kez 1967-68 yıllarında hazırladığı ve 1978'de basılan çalışmasındaki gramer dizini bizim esas malzememizi oluşturdu. Bu dizinde var olan 389 adet fiil, Karamanlıoğlu tarafından *Gülistan Tercümesine* dayanan sözlük içinde Türkiye Türkçesi karşılıkları ile birlikte yayımlanmıştı. Aslında Karamanlıoğlu'nun oluşturduğu dizinde daha fazla fiil olmakla birlikte, biz metinde *besle- bisle-; kaygur-kayur-; keydir- keydür-; kel- kil-; kes- kis-; kutul- kırtul-; öldür- öltür-; sağın- saşın-* gibi ikili şekilleri aynı maddede birleştirdik.

Böylece ortaya çıkan 389 maddelik fiil tablosunun öncelikle Rusça karşılıklarını vererek bir şablon oluşturduk. Burada araya bir yabancı dil girmesini özellikle

amaçladık; çünkü karşılaştıracığımız çağdaş Türk yazı dillerindeki TT. *izle-* “ardında gitmek” Tat. *ëzle-* “aramak” gibi yalancı eşdeğerlerden (*equivalent*) kaçınmak ve gerçekten denk olan biçimlere ulaşmak gerekir. Bunun için fiillerin Rusça anlamları sağlama yapmak üzere kullanılmıştır. Ayrıca çağdaş Türk yazı dillerini hedefleyen sadece Rusça üzerinden yapılmış (SUYUNÇEV H. İ., URUSBIEV İ. H. gibi) iki dilli gelişkin sözlükler vardır. Çalışmada Seyfi Sarayı’nın Gülistan Tercümesinde geçen 389 adet fiili Türkiye Türkçesi ve Rusça karşılıklarıyla sıralandıktan sonra, Rusça-Tatarca, Rusça-Başkurtça ve Rusça-Karaçay-Balkarca sözlükler kullanılarak 3 çağdaş Türk yazı dilindeki biçimlere ulaşılmıştır.

2. Bugünkü Kıpçak Türkçesi Ortak Söz Varlığı: *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* adlandırması ilk defa 1998 yılında yayımlanan karşılaştırmalı gramerimizde kullanılmıştı [*Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri)*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 703. Ankara. 1998. ss. LX+270.] O yayında ayrıntılı olarak işlenen *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* doğrudan doğruya tarihsel bir adlandırma olan *Kıpçak* adına dayanan 10 Kıpçak-Türk yazı dilinin ortak dil mirasıdır. Altın Ordu’nun Saray merkezine en fazla 1000 km. uzaklıktaki Nalçık, Ufa ve Kazan merkezli çağdaş Kıpçak-Türk yazı dilleri Karaçay-Balkarca, Başkurtça ve Tatarca o dil mirasını temsil etmek üzere bu çalışmada karşılaştırılmıştır. Burada, Genel Ağ içinde *Google Earth* verilerini kullanan *wikimapia.org* sayfası üzerinden bize gereken uzaklıkları belirledik. Burada, Altın Ordu’nun başkenti olan Saray, Astırhan’a yakın bir antik kent olduğu için merkez olarak Astırhan alınmış ve diğer merkezlerin uzaklıkları şu biçimde bulunmuştur: Astırhan-Kazan 1057 km; Astırhan-Ufa 1085 km; Astırhan-Nalçık 478 km. Böylece bu çalışmada, yaklaşık 415.000 kilometrekarelik dörtgenin merkezinde bulunduğu bugünkü Kıpçak-Türk yazı dilleri söz konusudur.

(Astırhan-Nalçık-Kazan-Ufa Merkezleri Coğrafi Alanı:415.000 kilometrekare)

3. Tarama-Karşılaştırma. Yukarıda belirtilen sınırlı Bugünkü Kıpçak Türkçesi alanı Karaçay-Balkarca, Tatarca ve Başkurtça ile temsil edilmektedir. Tarama ve karşılaştırmanın amacı ise Eski Kıpçakçanın önemli bir anıtı olan Gülistan Tercümesi [Gül.] söz varlığındaki fiillerin Bugünkü Kıpçak Türkçesi üzerinden yoklanmasıdır. Burada taranan Bugünkü Kıpçak-Türk yazı dilinden 3 adedi, ileride diğer yazı dillerinin de katılımı ile tamamlanması düşünülmektedir.

Gülistan Tercümesi söz varlığına ait 389 fiil, Türkiye Türkçesi, Rusça ve Bugünkü Kıpçak Türkçesine ait 3 yazı dilinin söz varlıklarının katılımı ile şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Gülistan	Türkçe	Rusça	Tatarca	Başkurtça	Karaçay-Balkarca
aç-	acıkmak	чувствовать голод- проголодаться	aç-	asıq-	aç bol-, açay-
aç-	açmak	открывáть	aç-	as-	aç-
açık-	acıkmak	чувствовать голод- хотеть есть	açık-	asıq-	açay-
açıl-	açılmak	открывáться	açıl-	asıl-	açıl-
ağırla-	hürmet etmek	читать, почитáть, уважáть	olıla-	olola-	sıyla-, bagala-
ağrı-	ağrımak, acımak	болéть, испытывать боль	avır-	avır-	avru-
ağrit-	ağritmak, acıtmak	причиня́ть (вызывáть) боль	avirt-	avirt-	avrut-
ahtar-	devirmek, (yere) yukmak	валить, опрокидывать	avdar-	avzar-	avdur-
aķ-	akmak	течь, литься	aķ-	aķ-	aķ-
aķıt-	akıtmak	лить, разлить	aģız-	aģız-	aģız-

Böylece Seyfi Sarayı'nın Gülistan Tercümesi söz varlığından taranan 389 fiil 6 kolondan oluşan bir tabloya dönüşmüştür. Bu genel tablo daha sonra, aşağıda anılan ölçütlerle sınıflandırılıp ayrıştırılmıştır.

3.a. Aynılık (identity, идентичность): Seyfi Sarayı'nın Gülistan Tercümesi içinde var olan 389 fiilin 46 tanesi ses ve anlam değerleri bakımından Tatarca, Başkurtça ve Karaçay-Balkarcada tamamen aynıdır ve bu bütün fiillerin yaklaşık yüzde 12 oranındadır. Ayrıca bunların büyük oranda Gülistan Tercümesi söz varlığı ile de birleştiği görülüyor. İçlerindeki şu 7 adet fiil ise Gül. ile farklıdır:

1. Gül. besle- (bisle-) "beslemek питáть" ≠ Tat. aşat-, Bşk. aşat- Krç-Blk. aşat-
2. Gül. beslen- ~ bislen- "beslenmek питáться" ≠ Tat. aşā-, Bşk. aşā- Krç-Blk. aşā-
3. Gül. biraķ- "koymak, bırakmak стáвить, оставля́ть" ≠ Tat. qaldır- Bşk. qaldır- Krç-Blk. qaldır-

4. Gül. çek- ~ çik- “çekmek тянуть, тащить” ≠ Tat. tart-, Bşk. tart- Krç-Blk. tart-
5. Gül. çekiş- “çekişmek тягаться, тянуть друг друга” ≠ Tat. tartış- Bşk. tartış- Krç-Blk. tartış-
6. Gül. yi- “yemek есть, кúшать” ≠ Tat. aşıa-, Bşk. aşıa- Krç-Blk. aşıa-
7. Gül. yidür- “yedirmek помогать есть” ≠ Tat. aşıat- Bşk. aşıat- Krç-Blk. aşıat-

Tatarca, Başkurtça ve Karaçay-Balkarcada kullanılmayan bu yedi fiilin GT ile aynı zamanda Türkiye Türkçesinde de yaşayan Oğuzca tipinde söz varlığına dayandığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca şu 7 adet fiilde ise *tig-* > *tiy-*, *tapul-* > *tabıl-* gibi Tarihî Ses Olaylarına dayanan basit ses farkları vardır ve bunlarla GT söz varlığından ayrı düşünülmüştür:

1. diñle- “dinlemek слúшать” ≠ Tat. tiñla-, Bşk. tiñla-, Krç-Blk. tiñla-
2. karar- “kararmak чернеть, темнеть” ≠ Tat. řaral-, Bşk. řaral-, Krç-Blk. řaral-
3. kına- “eziyet, sefa etmek угнетать, мучить” ≠ Tat. şıyna-, Bşk. şıyna-, Krç-Blk. şıyna-
4. oğurla- “çalma, hırsızlık etmek воровать, красть” ≠ Tat. urla-, Bşk. urla- Krç-Blk. urla-
5. tapul- “bulunma, kazanılma обнаружиться” ≠ Tat. tabıl-, Bşk. tabıl-, Krç-Blk. tabıl-
6. tiñlan-, tiñlen- “dinlenmek, huzura kavuşmak отдыхать” ≠ Tat. tın-, Bşk. tın- Krç-Blk. tın-
7. tig- “erişmek, değmek достигать, добираться” ≠ Tat. tiy-, Bşk. tēy-, Krç-Blk. tiy-

Böylece 389 fiilin 32 adedinin GT söz varlığı ve Bugünkü Kırçak Türkçesine ait 3 yazı dilinin söz varlığıyla aynen örtüştüğü görülmektedir:

Gülistan Tercümesi	Türkiye Türkçesi	Ruşça	Tatarca	Başkurtça	Karaçay-Balkarca	
1.	aķ-	akmak	течь, литься	aķ-	aķ-	aķ-
2.	al-	almak	брать, взять	al-	al-	al-
3.	alda-	aldatmak	обмануть, плúтовать, надуть	alda-	alda-	alda-
4.	aldan-	aldanmak	обмануться	aldan-	aldan-	aldan-
5.	ar-	yorulmak, yorgun ve bitkin düşmek	утомляться, устануть	arı-	arı-	arı-
6.	aşıa-	(yemek)yemek	есть, кúшать	aşıa-	aşıa-	aşıa-
7.	aşıķ-	acele etmek	спешить, торопиться	aşıķ-	aşıķ-	aşıķ-
8.	at-	atmak	бросать, кидать	at-	at-	at-
9.	aya-	esirgemek, sakınmak	охранять, оберегать, щадить	aya-	aya-	aya-
10.	ayıg-	ayırma	отделять, разнимать, разъединять	ayıg-	ayıg-	ayıg-

11.	ayrıl-	ayrılmak	отделяться, разниматься, разъединять	ayırıl-	ayırıl-	ayırıl-
12.	bar-	gitmek, varmak	прибывáть, до́ехать	bar-	bar-	bar-
13.	başla-	başlamak	начинáть	başla-	başla-	başla-
14.	bat-	batmak	погружáться, тонúть	bat-	bat-	bat-
15.	kak-	vurmak, (kapıyı) çalmak	ударя́ть, (дверь) стúчать	kaç-	kaç-	kaç-
16.	kal-	kalmak	оставáться	kal-	kal-	kal-
17.	kağır- ~ kağur-	kaygılanmak, endişe etmek	беспоко́иться, трево́житься	kağır-	kağır-	kağır-
18.	kaıt-	(geri) dönme	верну́ться, (наза́д) возвращáться	kaıt-	kaıt-	kaıt-
19.	kaıtar-	çevirmek, geri döndürmek	верте́ть, (наза́д) возвращáть	kaıtar-	kaıtar-	kaıtar-
20.	kaızıl-	kazılmak, hakkedilmek	выреза́ться, гравировáть	kaızıl-	kaızıl-	kaızıl-
21.	keriş-	kavga etmek, didişmek	спóрить, ссо́рить	talaştır-	talaştır-	talaştır-
22.	kıy-	kıymak, acımayıp öldürmek	же́ртвовать, не жаля убивáть	kıy-	kıy-	kıy-
23.	taç-	takmak	нацепи́ть, прицепля́ть	taç-	taç-	taç-
24.	tam-	damlamak	ка́нать	tam-	tam-	tam-
25.	tanı-	tanımak	зна́ть, узнава́ть	tanı-	tanı-	tanı-
26.	tap-	bulmak, kazanmak, elde etmek	находи́ть	tap-	tap-	tap-
27.	tart-	çekmek	взвѣшивáть	tart-	tart-	tart-
28.	tat-	tatmak	отвѣдыва́ть, вкуша́ть	tat-	tat-	tat-
29.	tıñla- tıñle-	dinlemek	слу́шать	tıñla-	tıñla-	tıñla-
30.	tıy-	durdurmak, tutmak	держáть	tıy-	tıy-	tıy-
31.	uyan-	uyanmak	просыпа́ться, пробужда́ться	uyan-	uyan-	uyan-
32.	uyat-	uyandırmak	разбудить	uyat-	uyat-	uyat-

3b. Değişken Ses (allophone) Denkliği:

Karşılaştırmaya alınan 389 adet fiilin 112 tanesi, üç yazı dili arasında, değişken ses (*allophone*) özelliği ile izlenebilecek çok basit farklar göstermektedir. Gülistan Tercümesi söz varlığıyla karşılaştırılan Tatarca, Başkurtça ve Karaçay-Balkarca arasında aç- > as-, ayt- > eyt-, bayla- > beyle-, biç- > bēs-, boz- > buz-, çayna- > çeyne- > seyne- gibi fiillerin biçim yapısı (*morfoloji*) üzerinde değişiklik yaratmayan ve bir dilin kendi ağızları içinde bile görülebilecek kadar basit değişken ses (*allophone*) farkları vardır. Bu tür fiiller, kullandığımız bütün söz varlığı taramasında 112 adettir ve bütün söz varlığı için yaklaşık yüzde 29 oranındadır.

1.	aç-	açmak	открывáть	aç-	as-	aç-
2.	açıl-	açılmak	открывáться	açıl-	asıl-	açıl-
3.	aķıt-	akítmak	лить, разлить	aĝız-	aĝız-	aĝız-
4.	ay-	söylemek, demek	говорить, сказáть	eyt-	eyt-	ayt-
5.	baĝla-	baĝlamak	связывать	beyle-	beyle-	bayla-
6.	baĝlan-	baĝlanmak	вяза́ваться	beylen-	beylen-	baylan-
7.	bas-	basmak, baskına uğratmak	давить,напасть, одевать	bas-	baş-	bas-
8.	biç-	biçmek	кроить, косить	pëç -	bës-	biç-
9.	bil-	bilmek;	знать	bël-	bël-	bil-
10.	bildür-	bildirmek, belli etmek	сообщáть, давáть знать	bëldër-	bëldër-	bildir-
11.	bilgür-	belirmek, belli olmak	показывáться, проявиться	kürën-	kürën-	körün-
12.	biş-	pişmek, olgunlaşmak	приобретáть óпыт, зреть	pëş-	bëş-	biş-
13.	bit-	bitmek, yetişmek, çıkmak	расти, прорастать, всходить	üs-	üş-	ös-
14.	bit-	bitmek, sona ermek	кончáться, завершáться	bët-	bët-	bit-
15.	bol-	olmak	быть, происходить	bul-	bul-	bol-
16.	boş-	boşamak	разводиться, давáть развóд	buşa-	buşa-	boşa-
17.	boşal-	boşalmak	пустéть, освобождáться	buşal-	buşal-	boşal-
18.	boya-	boyamak	крáсить, окрáшивать	buya-	buya-	boya-
19.	bur-	burmak	свивáть, крутить	bor-	bor-	bur-
20.	buyur-	buyurmak, emretmek	прикáзывать, велéть	boyır-	boyor-	buyur-
21.	buz-	bozmak	пóртить, повреждáть, разрушáть	boz-	bož-	buz-
22.	bükrül-	bükrülmek	подогnúться, согну́ться	bögël-	bögöl-	bügül-
23.	çağ-	ihbar etmek, ifşa etmek	увéдомить, разглашáть	çağ-	sağ-	çağ-
24.	çar-	atsürmek, koşturmak	гнать коня	çar-	sar-	çar-
25.	çık-	çıkmaq	выходить, выезжáть, уезжáть	çık-	sıq-	çık-
26.	çıkār-	çıkarmak	вынимáть, снимать, убирáть, изъять	çığār-	sığār-	çığār-
27.	çıkış-	baş çıkmaq, hakkından gelmek	справиться, одолéть	başğār-	başğār-	başğār-
28.	çiune-	çiğnemek	жевáть, попира́ть	çeune-	seune-	çayna-
29.	çöple-	toplamak, derlemek	собира́ть, коллекционировать	çüple-	süple-	çöble-

Bugünkü Kıpçak Türkçesi Ortak Söz Varlığı Denemesi

30.	çörge-	yakmak, kivrandırmak	жечь, дава́тъ кѳрчить, измѳчить	yağ-	yağ-	çağ-
31.	dur-	yard fiil: devamlılık		tor-	tor-	tur-
32.	evlen-	evlenmek	жениться	öylen-	öylen-	üylen-
33.	eyle-	eylemek	дѳлать, производить	êşle-	êşle-	işle-
34.	iç-	içmek	пить, вынива́тъ	êç-	êş-	iç-
35.	içir-	içirmek	заста́вить пить, напоить	êçêr-	êşêr-	içir-
36.	igil-	eğilmek	накло́няться, клониться	iyêl-	ëyêl-	iyil-
37.	il-	değmek, dokunmak, ilişmek, takmak,	каса́ться, дотра́гиваться	êl-	êl-	il-
38.	ilin-	tutulmak, yakalanmak	быть захва́ченным, быть схва́ченным	êlên-	êlên-	ilin-
39.	in-	inmek	спуска́ться, опуска́ться	tôş-	tôş-	tüş-
40.	isrû-	sarhoş olmak	пьяне́тъ, напиться пьяным	isêr-	işêr-	esir-
41.	isrût-	sarhoş etmek	опьянать	isêrt-	işêrt-	esirt-
42.	işit-	duymak, işitmek, dinlemek	слу́шать, внима́тъ	işêt-	işêt-	eşit-
43.	işle-	yapmak, işlemek	дѳлать, соверша́тъ	êşle-	êşle-	işle-
44.	işlet-	yaptırmak, işletmek	заставля́ть сде́лать, заставля́ть рабо́тать	êşlet-	êşlet-	işlet-
45.	ivlen-	evlenmek	жениться	öylen-	öylen-	üylen-
46.	kaç-	kaçmak	бежа́тъ	kaç-	kas-	kaç-
47.	keril-	gerilmek	напряга́ться, натягива́ться	kirêl-	kirêl-	keril-
48.	key- (kiy-)	giymek	надева́тъ	kiy-	këy-	kiy-
49.	kir-	girmek	входи́тъ, въезжа́тъ	kêr-	kêr-	kir-
50.	kis- ~ kes-	kesmek	ре́зать	kis-	kiş-	kes-
51.	kisil- ~ kesil-	kesilmek	ре́заться	kişêl-	kişêl-	kesil-
52.	kon-	konmak, bir yere yerleşmek	располага́ться	kun-	kun-	kon-
53.	qor-	(ortaya) çıkmak; yetişmek	возника́тъ; расти	qur-	qur-	qor-
54.	qopar-	koparmak	поднима́тъ	qubar-	qubar-	qobar-
55.	qoş-	(yanına) koşmak, terfik etmek	присоединя́тъ, да́тъ в това́рищи	quş-	quş-	qoş-
56.	qoy-	brakmak, koymak	кла́сть, ста́вить	quy-	quy-	qoy-
57.	köç-	göçmek	пересе́ляться	küç-	küs-	köç-
58.	köger-	küflenmek	плѳсневеть, покрыва́ться плѳсенью	küger-	küger-	köger-
59.	kör-	körmek	видеть	kür-	kür-	kör-
60.	qur-	kurmak	осно́вывать, устрои́вать	qor-	qor-	qur-

61.	kutul- ~ kırtul-	kurtulmak	спастись	kıotıl-	kıotol-	kıutul-
62.	kül-	gülmek	смяться	köl-	köl-	kül-
63.	küreş-	güreşmek	бороться	köreş-	köreş-	küreş-
64.	küt-	gütmek	гнать, пасти	köt-	köt-	küt-
65.	küy-, köy-,	yanmak	гореть	köy-	köy-	küy-
66.	köydür- küydür-	yakmak	жечь	köydür-	köyözür-	küydür-
67.	min-	binmek	садиться	mên-	mên-	min-
68.	mindür-	bindirmek	заставлять садиться	mêndür-	mêndür-	mindür-
69.	oğra-	uğramak	заходить	kêr-	kêr-	kir-
70.	ol-	olmak	быть	bul-	bul-	bol-
71.	oyna-	oynamak, şakalaşmak;	плясать, шутить; двигаться	uyna-	uyna-	oyna-
72.	oz-	yetişmek, yetişip geçmek	догонять, доставать	uz-	uz-	oz-
73.	ög-	öğmek	хвалить, превозносить	mağta-	mağta-	maxta-
74.	öğün-	öğünmek	гордиться, хвалиться	mağtan-	mağtan-	maxtan-
75.	öl-	ölmek	умереть, гибнуть	ül-	ül-	öl-
76.	öt-	geçmek	проходить	üt-	üt-	öt-
77.	soy-	soymak	обдирать, раздеть	tuna-	tuna-	tona-
78.	şişle-	şişlemek, şişe geçirmek	продевать на вертель, насаживать на вертель	şêşle-	şêşle-	şişle-
79.	tepren-	kımıldamak, deprenmek	шевелиться, двигаться	tibren-	tibren-	tebren-
80.	tepret-	harekete getirmek	шевелить, двигать	tibret-	tibret-	tebret-
81.	tik-	1.elbise dikmek; 2.yılan) sokmak; 3. (ağaç) dikmek; 4. dik koymak,	1. шить; 2. жалить, кусать; 3. посадить; 4. ставить	tik-	têk-	tik-
82.	tile-	dilemek, istemek	желать, хотеть	têle-	têle-	tile-
83.	tiş-	(inci) dizmek, delmek	нанизывать, сверлить	têş-	tiş-	teş-
84.	tişle-	dişlemek, ısırarak	откусывать, кусать	têşle-	têşle-	tişle-
85.	tol-	dolmak	наполняться	tul-	tul-	tol-
86.	toy-	doymak	насыщаться, наедаться	tuy-	tuy-	toy-
87.	toy-	bıkmak	надоесть, пресытиться	tuy-	tuy-	toy-
88.	toydur-	doymak	насыщать	tuydur-	tuyzır-	toydur-
89.	tök-	dökmek, sermek	сыпать	tük-	tük-	tök-
90.	tökül-	dökülmek	сыпать, выливаться	tügêl-	tügêl-	tögül-
91.	töşe-	döşemek	стлать, застилать	tüşe-	tüşe-	töşe-

92.	töz-	sabır ve tahammül etmek	терпéть	tüz-	tüz-	töz-
93.	tur-	1. kalkmak; 2. durmak, bulunmak; 3. yardımcı fiil	1. вставáть; 2. стоять, находиться	tor-	tor-	tur-
94.	turguz-	durdurmak	останавливать, прекращать	torğız-	torğóz-	turguz-
95.	turuç-	duraklamak, kalmak	приостанавливаться	tuқта-	tuқта-	toxta-
96.	tut-	tutmak, elde etmek, yakalamak, saklamak	занимать, брать, ловить, прятать	tot-	tot-	tut-
97.	tutul-	tutulmak	попáсть	totıl-	totol-	tutul-
98.	tutuş-	karşılıklı tutmak, dolaşmak	сцепиться, бродить	totış-	totoş-	tutuş-
99.	tüş-	düşmek, uğramak, rastlamak, ele geçmek, bir şeyden ayrılmak	пáдать, встречáться, задержáться	töş-	töş-	tüş-
100.	tüşür-	düşürmek, dağıtmak	ронять, рассéивать	töşêr-	töşôr-	tüşür-
101.	tüzel-	düzelmek	поправляться	tözêl-	tözöl-	tüzel-
102.	ulaş-	ulaşmak, erişmek	добирáться, достигáть	çit-	yêť-	çet-
103.	unut-	unutmak	забыть, запáмятовать	onıt-	onot-	unut-
104.	ur-	vurmak	бить, ударять	or-	or-	ur-
105.	uruş-	vuruşmak, savaşmak	биться, воевáть	orış-	oroş-	uruş-
106.	ut-	kazanmak, yutmak	выигрывать	ot-	ot-	ut-
107.	utan- (uvtan-)	utanmak	стыдиться, смущáться	oyal-	oyal-	uyal-
108.	uyal-	utanmak, çekinmek	стыдиться, стеняться	oyal-	oyal-	uyal-
109.	ül-	hisse almak	получить пай	öleş-	öleş-	üleş-
110.	ür-	(köpek) havlamak	гáвкать, лáять	ögr-	ögr-	ür-
111.	üvür-	üfürmek, üflemek	выдохнуть, дуть	ögr-	ögr-	ür-
112.	üz-	koparmak, kesmek	обрывать, рéзать	öz-	öz-	üz-

Seyfi Sarayı'nın Söz Varlığından Üç Yazı Dili Ortaklığında Yitirilen Fiiller:
Gülistan Tercümesindeki bu 112 fiilin 12 adedi ise Bugünkü Kıpçak Türkçesine ait 3 yazı dilinde kullanılmamaktadır (aş. bkz. GT - TT - Rus. - Tat. - Bşk. - Krç-Blk.):

1. bilgür- "belirmek, belli olmak показываться, проявиться" ≠ kürên-, kürên-, körün-
2. bit- "bitmek (nebat için), yetişmek, çıkmak расти, прорасти, всходить" ≠ üs-, üş-, ös-
3. çıkış- "başa çıkmak, haktan gelmek справиться, одолеть" ≠ başşar-, başşar-, başşar-
4. çöрге- "yakmak, kıvrandırmak жечь, даvать корчить, измучить" ≠ yaқ-, yaқ-, caқ-
5. eyle- "eylemek делать, производить" ≠ eşle-, eşle-, işle-
6. in- "inmek спускаться, опускаться" ≠ töş-, töş-, түş-

7. oğra- “uğramak заходить” ≠ kër-, kër-, kir-
 8. ol- “olmak быть” ≠ bul-, bul-, bol-
 9. ög- “ögmek хвалить, превозносить” ≠ maқта-, maқта-, maxta-
 10. ögün- “öğünmek гордиться, хвалиться” ≠ maқтан-, maқтан-, maxtan-
 11. turuқ- “duraklamak, kalmak приостанавливаться” ≠ tuқта-, tuқта-, toхта-
 12. ulaş- “ulaşmak, erişmek добираться, достигать” ≠ cit-, yêt-, cet-

3c. Tek Sesi Farklı Denklik: Gülistan Tercümesi söz varlığındaki 389 fiilin 132 tanesi *ahtar- ~ avdar- ~ avdur-*; *ilt- ~ it- ~ et-*; *yeşër- ~ çaşır-*; *saқla- ~ haқla-*; *қırıқ- ~ қорқ-*; *öğret- ~ öyret- ~ üret-* gibi aynı fiillere dayanmakla birlikte tek ses farkıyla birbirinden ayrılmıştır. Bu da söz konusu fiillerin yüzde 34 kadarının tek ses farkıyla Tatarca, Başkurtça ve Karaçay-Balkarcada yaşadığını gösterir.

1.	ağrı-	ağrımak, acımak	болеть, испытывать боль	avır-	avır-	avru-
2.	ağrit-	ağritmak, acıtmak	причинять (вызывать) боль	avirt-	avirt-	avrut-
3.	ahtar-	devirmek, (yere) yıkmak	валить, опрокидывать	avdar-	avzar-	avdur-
4.	añla-	anlamak, hatırlamak	понимать, постигать, вспоминать	añla-	añla-	angıla-
5.	añlat-	anlatmak	объяснять, растолковывать / рассказывать, описывать	añlat-	añlat-	angılat-
6.	avla-	avlamak	охотиться, ловить	avla-	avla-	uvla-
7.	ayt-	söylemek, demek	говорить, сказать	eyt-	eyt-	ayt-
8.	batır-	batırmak	погружать	batır-	batır-	batdır-
9.	bir-	vermek	давать	bir-	bir-	ber-
10.	buzlan-	buzlanmak	замерзать	bozlan-	bozlan-	buzla-
11.	eylet-	“zaman geçirmek, oyalamak”	забавлять / отвлекать / отвлечь	yuvat-	yivat-	cubat-
12.	inan-	inanmak	вѐрить, быть увѐренным	inan-	inan-	ıynan-
13.	ıya bir- ~ birip iy-	göndermek	посылать, отправлять	ciber-	yëber	ciber-
14.	i-	imek (cevherî fiil)		i-	i-	e-
15.	ilt-	iletmek, götürmek, ulaştırmak	проводить, нести, уносить	it-	ilt-	et-
16.	ir-	imek (cevherî fiil)		i-	i-	e-
17.	it-	etmek, yapmak	производить, делать	it-	it-	et-
18.	itlet-	kaybetmek	терять	yugalt-	yugalt-	coğalt-
19.	kamaş-	kamaşmak	набивать оскóмину	қamaş-	қamaş-	қamat-
20.	қıvan, қıvan-	güvenmek, öğünmek	гордиться, хвалиться, радоваться	қıvan-	қıvan-	қıvan-
21.	kil- ~ kel-	gelmek	приходить	kil-	kil-	kel-
22.	kiltür-~ keltür-~ ketür-~ kitür-	getirmek	везти	kitër-	kiltër-	keltir-

23.	kit-	gitmek	идти, ходить	kit-	kit-	ket-
24.	kiter-	gidermek	устранять	kiter-	kiter-	keter-
25.	kizle-	gizlemek, saklamak	скрывать, спрятать	yeşer-	yeşer-	çaşır-
26.	kizlen-	gizlenmek, saklanmak	скрываться, спрягаться	yeşerên-	yeşerên-	çaşın-
27.	qork-	korkmak	бояться, трусить	qurıq-	qurıq-	qorq-
28.	qov-	kovmak	гнать	qıv-	qıv-	qıv-
29.	köpüklen-	köpüklenmek	пениться	kübëklen-	kübëklen-	kömüklen-
30.	körün-	görünmek	виднётся	kürên-	kürên-	körün-
31.	körüş-	görüşmek	видётся	kürêş-	kürêş-	körüş-
32.	köter- ~ kötür-	kaldırmak, götürmek, taşımak	поднимать, нести, носить	küter-	küter-	kötür-
33.	kötürül-	kaldırılmak, götürülmek	быть унесённым	küterêl-	küterêl-	kötürül-
34.	közlen-	(ateş) közlenmek	(огонь) гореть	yan-	yan-	can-
35.	qurtar-	kurtarmak	спасать, освобождать	qotqar-	qotqar-	quthar-
36.	qurut-	kurutmak	сушить	qorit-	qorot-	qurut-
37.	qıvar-	(ağaç) sararmak, solmak	бледнеть, становиться жёлтым	qıvar-	qıvar-	qıvar-
38.	nit-<ni it-	ne yapmak, nitmek	что делать	nit-	nit-	net-
39.	oşsa-	benzemek	походить	oşsa-	oşsa-	uşa-
40.	oqı- ~ oku-	okumak	читать	uqı-	uqı-	oqu-
41.	oqıt-	okutmak	заставлять читать	uqıt-	uqıt-	oqut-
42.	otıur- ~ otur-	oturmak	сидеть	utır-	ultır-	oltur-
43.	öğren-	öğrenmek; alışmak	учиться, изучать; привыкать	öyren-	öyren-	üren-
44.	öğret-	öğretmek; alıştırmak	учить; приучать	öyret-	öyret-	üret-
45.	öldür- ~ öltür-	öldürmek	убивать, умерщвлять	ütër-	ültër-	öltür-
46.	ört-	örtmek	покрывать, накрывать	yap-	yap-	cap-
47.	sağın- ~ saqın-	düşünmek, sanmak, hesaplamak, tasavvur etmek.	думать, считать, вычислять, воображать	sağın-	hağın-	sağın-
48.	sağışla-	hesaplamak	вычислять	sağışla-	hağışla-	sağışla-
49.	saqla-	saklatmak, gözetmek,	хранить, наблюдать	saqla-	haqla-	saqla-
50.	saqlan-	saklanmak, gizlenmek, korunmak	спрятаться, скрываться, храниться	saqlan-	haqlan-	saqlan-
51.	sal-	salmak, bırakmak, göndermek	пускать, отпускать, посылать	sal-	hal-	sal-
52.	sanç-	batırmak, saplamak, geçirmek	вонзать, всаживать, втыкать	çenç-	sens-	çanç-
53.	sat-	satmak	продавать	sat-	hat-	sat-
54.	sayıl-	sayılmak	считаться	sanal-	hanal-	sanal-
55.	sekir-	sıçramak, hoplamak	прыгать	sikër-	hikër-	sekir-
56.	semir-	şişmanlamak, semirmek	толслеть, жиреть	simër-	himër-	semir-

57.	sev- ~ siv- ~ söv-	sevmek	любить	söy-	höy-	süy-
58.	sığ-	sıgmak	умещаться, уместиться, вмещаться	sıy-	hıy-	sıy-
59.	sığın-	sıgınmak	укрываться, спрятаться	sıyın-	hıyın-	sıyın-
60.	sığış-	sığışmak, sığmak	приткнуться, вмещаться	sıyış-	hıyış-	sıyış-
61.	sın-	kırmak	разбиваться, ломаться	sın-	hın-	sın-
62.	sına-	denemek, tecrübe etmek	испытывать, пробовать	sına-	hına-	sına-
63.	sındır- ~ sındur-	kırmak	разбивать, ломать	sındır-	hındır-	sındır-
64.	siğ-	sinmek, işlemek, girmek	проникать	sēñ-	hēñ-	siñ-
65.	sor-	sormak	спрашивать	sora-	hora-	sor-
66.	sök-	söğmek, küfretmek	бранить, ругать	sük-	hük-	sök-
67.	söküş-, söğüş-	söğüşmek, tahkir etmek	ругаться, оскорблять	sügüş-	hügüş-	söğüş-
68.	sön-	sönmek	гаснуть	sün-	hün-	söñ-
69.	söndür-	söndürmek	гасить	sündēr-	hündēr-	söñdür-
70.	sözle-	söylemek	говорить, сказать	söyle-	höyle-	söleş-
71.	sözlen-	söylenmek	говориться	söylen-	höylen-	sölen-
72.	sözleş-	söyleşmek, konuşmak, bahs etmek	обсуждать, говорить, упоминать	söyleş-	höyleş-	söleş-
73.	susa-, suvsa-	susamak	испытывать жажду, хотеть пить	suvsa-	hıvha-	suvsa-
74.	süpür-	süpürmek	мести, подметать	sēbēr-	hēpēr-	sibir-
75.	sür-	1. bir şeyi sürmek; 2. bir şeye) sürmek; 3. sürmek, kovmak	1. вести; 2. смазывать; 3. выгонять, гнать	sög-	hör-	sür-
76.	sürtül-	sürtülmek, aşınmak	тереться, изнашивать	sörtēl-	hörtēl-	sürtül-
77.	tigür-	ulaştırmak, eriştırmek	доставлять, помогать достигнуть	tiydēr-	tēyzēr-	tiyir-
78.	tir-	(derleyip) toplamak	убирать, складывать	cıy-	yıy-	cıy-
79.	tiril-	1. dirilmek; 2. yaşamak, ömür, sürmek	1. оживать; 2. жить, существовать	tērēl-	tērēlt-	tiril-
80.	tişür-	toplamak, biriktirmek, saklamak	собирать, скапливать	cıy-	yıy-	cıy-
81.	titre-	titremek	дрожать	tētre-	tētre-	titire-
82.	toğ-	doğmak	рождаться	tuv-	tıv-	tuv-
83.	toldur-	doldurmak	наполнять	tutır-	tultır-	tołtur-
84.	tüz-	düzmek, yapmak, meydana getirmek	приготавливать, делать, создавать	töz-	töz-	tiz-
85.	urun-	örtünmek, sarınmak	покрываться, кутаться	yabın-	yabın-	cabın-
86.	uşat-	parçalamak, parçalatmak, kırmak	разламывать, разбивать	vat-	vat-	uvat-
87.	uy-	uymak, tabi olmak	покоряться, повиноваться	buysin-	buyhon-	boysun-

88.	uyğan-	uyanmak	просыпаться, пробуждаться	uyğan-	uyğan-	uyan-
89.	uyu-	uyumak	спать	yoqla-	yoqla-	cuqla-
90.	uzat-	uzatmak	удлинять, протягивать	ozayt-	ozayt-	uzat-
91.	ürk-	ürkmek	пугаться, бояться	örëk-	örëk-	ürk-
92.	üşen-	bezmek, üşenmek	надоесть, лениться	irën-	irën-	erin-
93.	yabun-	örtünmek, giymek	покрываться, одеваться	yabın-	yabın-	cabın-
94.	yağ-	yağmak	идти, падать	yav-	yav-	cav-
95.	yağ-	yakmak	жечь	yağ-	yağ-	cağ-
96.	yan-	yanmak	гореть	yan-	yan-	can-
97.	yap-	yapmak	делать	yasa-	yasa-	casa-
98.	yap-	kapamak, örtmek	закрывать, покрывать	yap-	yap-	cap-
99.	yapuş-	yarışmak, kavramak	ухватиться, схватывать	yabiş-	yebêş-	cabiş-
100.	yar-	yarmak	раскалывать, колоть	yar-	yar-	car-
101.	yara-	yaramak	годиться, благоприятствовать	yara-	yara-	cara-
102.	yaraş-	yaraşmak, yakışmak	подходить	yaraş-	yaraş-	caraş-
103.	yarat-	yaratmak	создавать, творить	yarat-	yarat-	carat-
104.	yarlıga-	bağışlamak, affetmek	извинять, прощать	yarlıka-	yarlıka-	carlıka-
105.	yasa-	sevk etmek, tertip ve tanzim etmek, hazırlamak	отправлять, приводить в порядок, готовить	yasa-	yaha-	casa-
106.	yaşa-	yaşamak, ...yaşında olmak	жить	yeşe-	yeşe-	çaşa-
107.	yat-	yatmak	лежать, ложиться	yat-	yat-	cat-
108.	yayıl-	yayılmak	расстилаться	ceyêl-	yeyêl-	cayıl-
109.	yaz-	yazmak	писать	yaz-	yaž-	caz-
110.	yazıl-	yazılmak	быть написанным	yazıl-	yažıl-	cazıl-
111.	yazıl- (tizil-)	yayılmak, serilmek	расстилаться, растянуться	ceyêl-	yeyêl-	cayıl-
112.	yeñ-	yenmek, galip gelmek	победить, побеждать	ciñ-	yêñ-	ceñ-
113.	yeñil-	yenilmek	быть поедаемым	ciñêl-	yêñêl-	ceñil-
114.	yığ-	yığmak, biriktirmek	собирать, скопить	ciy-	yıy-	cıy-
115.	yıgıl-	birikmek, yığılmak	скопиться, собираться	ciyıl-	yıyıl-	cıyıl-
116.	yıgla-	ağlamak, sızlamak	плакать, жаловаться	yıla-	ıla-	cıla-
117.	yıç-	yıkmak	разрушать, ломать	yıç-	yıç-	cıç-
118.	yıçıl-	yıkılmak	разрушаться, ломаться	yıçıl-	yıçıl-	cıçıl-
119.	yırla-	şarkı söylemek, terennüm etmek, teganni etmek	петь	cırla-	yırla-	cırla-
120.	yırt-	yırtmak, paralamak	разрывать, раздирать	yırt-	yırt-	cırt-
121.	yırtıl-	yırtılmak	разрываться, раздираться	yırtıl-	yırtıl-	cırtıl-
122.	yit-	erişmek, ulaşmak, yetmek, yetişmek	достигать, добираться, догонять, хватать	cit-	yêt-	cet-

123.	yitiş-	erişmek, yetişmek	достигать, добираться	citêş-	yêtêş-	cetiş-
124.	yitür-	eriştirmek, yetiştirmek	помогать достигать, доставлять	citkêr-	yêtêkêr-	cetgiz-
125.	yoluk-	tesadüf etmek, rastlamak	встречать	yulıķ-	yulıķ-	coluķ-
126.	yon-	yontmak, heykel yapmak	строгать, делать статуя	yun-	yun-	con-
127.	yu- yuv-	yıkamak	стирать, мыть	yuv-	yıv-	cuv-
128.	yum-	(göz) yummak, karamak	зжмурить (глазá), закрывать	yom-	yom-	cum-
129.	yumul-	kapamak, yumulmak	закрывается	yomıl-	yomıl-	cumul-
130.	yut-	yutmak	глотать, поглощать	yot-	yot-	cut-
131.	yüri-, yürü-	yürümek	идти, двигаться	yöřê-	yöřö-	cürü-
132.	yürit-	yürütmek	двигать	yöřêt-	yöřöt-	cürüt-

Bunlar arasından Gülistan Tercümesi'nin şu 10 adet fiilin Bugünkü Kıpçak Türkçesine ait 3 yazı dilinde kullanılmadığı gözlenmektedir (aş. bk. GT - TT - Rus. - Tat. - Bşk. - Krç-Blk.):

1. *eylet-* “zaman geçirmek, oyalamak забавлять / отвлечь” ≠ *yuvat-*; *yivat-*; *cubat-*
2. *ilet-* “kaybetmek терять” ≠ *yuğalt-*; *yuğalt-*; *coğalt-*
3. *kizle-* “gizlemek, saklamak скрывать, спрятать” ≠ *yeşêr-*; *yeşêr-*; *caşır-*
4. *kizlen-* “gizlenmek, saklanmak скрываться, спрятаться” ≠ *yeşêrên-*; *yeşêrên-*; *caşın-*
5. *közlen-* “(ateş) közlenmek (огонь) гореть” ≠ *yan-*; *yan-*; *can-*
6. *urun-* “örtünmek, sarınmak покрываться, кутаться” ≠ *yabın-*; *yabın-*; *cabın-*
7. *uy-* “uymak, tabi olmak покоряться, повиноваться” ≠ *buysin-*; *buyhon-*; *boysun-*
8. *uyu-* “uyumak спать” ≠ *yoğla-*; *yoğla-*; *cukla-*
9. *üşen-* “bezemek, üşenmek надоест, лениться” ≠ *irên-*; *irên-*; *erin-*
10. *yap-* “yapmak делать” ≠ *yasa-*; *yasa-*; *casa-*

3d. Kökeni Aynı Olan Denklik

Karşılaştırmaya alınan 3 yazı dilinin 389 fiil içinden 25 adedi, *kürset-* ~ *kürhet-* ~ *körgüz-*; *kirek-* ~ *kerek-* ~ *kerek bol-*; *iste-* ~ *izde-* ~ *iste-*; *rencê-* ~ *renyê-* ~ *incil-*; *kiçêr-* ~ *kisêr-* ~ *keç-*; *têrgêz-* ~ *têrgêž-* ~ *tirilt-*; *yalğış* ~ *yañılış* ~ *cañıl-* örneklerinde görüldüğü gibi aynı kökene dayanmakla birlikte gövdeleri farklılaşmış fiillerden oluşmaktadır. Böylece Seyfi Sarayı'nın kullandığı fiillerin yüzde 6 oranı, aynı kökene dayanan fiiller hâlinde Tatarca, Başkırtça ve Karaçay-Balkarcada yaşamaktadır.

1.	aç-	acıkmaq	чувствовать голод проголодаться	aç-	asıķ-	açay-
2.	açıķ-	acıkmaq	чувствовать голод- хотеть есть	açıķ-	asıķ-	açay-
3.	bağışla-	bağışlamak	прошать, извинять	kiçêr-	kisêr- bağışla-	keç-
4.	bayıt-	zengin etmek	обогащать	bayıt-	bayıt-	bay et- bayıķla-
5.	beyi- (biyi-)	büyümek	увеличиваться, возрастать	olay-	oloğay-	ullu bol-

6.	ğazablan-	hiddetlenmek, öfkelenmek	разгнѣваться, рассердиться	ğazaplan-	ğazaplan-	azap çek-
7.	ig-	eğmek	наклонять, сгибать	iy-	ëy-	iyilt-
8.	inçin-	incinmek	(fiziki) ушибиться, (manevi) обижаться	rencë-	renyë-	incil-
9.	inçit-	incitmek	(fiziki) ушибить, (manevi) обижать	rencët-	renyët-	incit-
10.	iste- ~ izde-	istemek, aramak	хотѣть, искáть	ëste-	ëšte-	izle-
11.	karı-	yaşlanmak, ihtiyarlamak	старѣть, стариться	qartay-	qarı-	qartay-
12.	keydir- ~ kiydir- ~ keydür-	giydirmek	одевать	kiydër-	këyžër-	kiyindir-
13.	kirek-	gerekmek, icab etmek	надлежать	kirek-	kerek-	kerek bol-
14.	kiriş-	girişmek, karışmak	приняться, выпутаться	kërëş-	kërëş-	kir-
15.	qonuqla-	misafir etmek, ağırlamak	угощать гостей, выказывать уважение	qunaq it-	qunaq it-	qonaqlat-
16.	körgüz-	göstermek	показывать	kürset-	kürhet-	körgüz-
17.	kuç-	kucaklamak, kuçmak	обнимать	qoç-	qos-	kuçaqla-
18.	tilen-	dilenmek	побираться, кланчить	tëlen-	tëlen-	calınıp tile-
19.	tirgiz-	diriltmek	вохрождать, оживлять	tërgëz-	tërgëz-	tirilt-
20.	ulğay-	büyümek, gelişmek	увеличиваться, развиваться	olığay-	oloğay-	ullu et-
21.	yañıl-	yanılmak, hata etmek	ошиваться, заблуждаться	yalğış-	yañılış-	cañıl-
22.	yaşar-	yeşermek	зеленѣть, становиться зеленым	yeşëllen-	yeşëllen-	çaşıl bol- [çaşar-??]
23.	yaz-	yanılmak, hata etmek	ошиваться, заблуждаться	yalğış-	yañılış-	cañıl-
24.	yazuqla-	(suçlu) yakalamak	перехватить	ëlektër-	ëlektër-	ilindir-
25.	yort-	dört nala koşturmak, hızla gitmek, kaçmak	разбежать, убежать	yuvirt-	yurt-	cort-

3e. Eş Anlamlılık Denkliği

Gülistan Tercümesinde kullanılan 389 fiilin 74 adedi ses ve şekil olarak birbirinden farklı fakat eş anlamlı (*sinonim*) olan fiillere dayanmaktadır. Böylece;

Tat. *iske al-* ~ Bşk. *işke al-* ~ Krç-Blk. *esge tüşür-*;

Tat. *aş-* ~ Bşk. *aş-* ~ Krç-Blk. *öt-*;

Tat. *bağ-* ~ Bşk. *bağ-* ~ Krç-Blk. *qara-*;

Tat. *qayra-* ~ Bşk. *qayra-* ~ Krç-Blk. *bile-*;

Tat. *iksël-* ~ Bşk. *ažay-* ~ Krç-Blk. *az bol-*;

Tat. *irëş-* ~ Bşk. *irëş-* ~ Krç-Blk. *cetiş-*

Tat. *qat-* ~ Bşk. *qat-* ~ Krç-Blk. *qoş-*;

Tat. *küzet-* ~ Bşk. *küzet-* ~ Krç-Blk. *qara-*

Tat. *söyën-* ~ Bşk. *höyën-* ~ Krç-Blk. *kuvan-*;

Tat. *çiş-* ~ Bşk. *sis-* ~ Krç-Blk. *teş-*;

Tat. *tün-* ~ Bşk. *eylen-* ~ Krç-Blk. *aylan-*;

Tat. *cildër-* ~ Bşk. *yëldër-* ~ Krç-Blk. *çaptır...*

örneklerindeki gibi 74 adet (yaklaşık yüzde 19 oranında) fiil, dil içindeki eş anlamlı tercihleriyle farklılaşmıştır.

1.	ağırla-	hürmet etmek	читать, почитать, уважать	olıla-	olola-	sıyla-
2.	aş-	aşmak	переваливать, переправляться	aş-	aş-	öt-, av-, öt-
3.	añ-	anmak, hatırlamak	вспоминать, упоминать, припоминать	iske al-	işke al-	esge tüşür-
4.	art-	artmak	увеличиваться, возрастать	art-	art-	köbey-, ös-
5.	artur-	artırmak	увеличивать	arttır-	arttır-	köbeyt-, ösdür-
6.	asra-	saklamak, gizlemek	прятать, скрывать, утаивать	asra-	aşıra-	çaşır-, bugundur-
7.	aldur-	aldırmak, kaptırmak	дать схватить, дать унести, поддаваться	aldır-	aldır-	aldır- “doldurmak, kaplamak”
8.	az-	azmak, sapmak, şaşırmak	буйствовать, заблуждаться, сбиваться	yaz-	yaż-	esi az- “aklını kaybetmek”;
9.	azğar-	azdırmak, yoldan çıkarmak	возбудить, сбивать	yazdır-	yażızır-	acaşdır-, tayışdır-
10.	bağ-	bakmak	смотреть, рассматривать	bağ-	bağ-	ğara-
11.	barış-	barışmak	помириться, примиряться	kilêş-	kilêş-	caraş-
12.	bey-, biy-	raks etmek	танцевать, плясать	biyê-	bëyê-	tepse-
13.	bigen-	beğenmek	принимать, считать хорошим	xupla-	xupla-	ğabil kör-, oğur-
14.	bikit-	kuvvetlendirmek, pekitmek	усиливать, укреплять	nığıt-	nığıt-	begit-
15.	bile-	bilemek	точить	ğayra-	ğayra-	bile-
16.	bize-	bezemek, süslemek	украшать, наряжать	bize-	biže-	casandır-
17.	bizen-	bezenmek, süslenmek	украшаться, наряжаться	bizen-	bižen-	casan-
18.	çal-	(müz.) çalmak	играть	çal-	uyna-	oyna-
19.	çözge-	sarmak, bağlamak, dolamak	обязывать, связывать, обязывать	ura-	ura-	çörge-
20.	di- ~ ti-	demek, söylemek	говорить, сказать	di-	eyt-	de-
21.	ğayret en-	ğayretlenmek, gayrete gelmek	стать старательным, становиться усердным	ğayretlen-	ğeyretlen-	köllen-
22.	huccetleş-	delil getirmek	аргументировать, приводить доказательства	delille-	delille-	patava tap- tamal sal-
23.	ik-	ekmek	засевать, сеять	ik-	ik-	urluğ at-
24.	iksil-	eksilmek	уменьшаться убавиться	iksêl-	ażay-	az bol-
25.	iksüt-	eksiltmek, azaltmak	уменьшать, ограничивать	iksêt-	ażayt-	az et-
26.	inde-	çağırmaq, çağirtmak	приглашать, звать	önde-	önde-	çağır-
27.	indür-	indirmek (vurmak)	ударять	ğundur-	ğundur-	cetdir-

28.	iriş-	erişmek	достигать, добираться	irêş-	irêş-	cetiş-
29.	is-	esmek	дуть, пахнуть	is-	is-	cel ur-
30.	it-	itmek	толкать, толкнуть, отталкивать	ët-	ët-	türt-
31.	kap-	kapmak	хватать	qap-	qap-	al-
32.	kariş-	karişmak	смешиваться, мешать	qariş-	katiş-	qatiştır-
33.	qat-	ilave etmek, katmak	добавлять, прибавлять	qat-	qat-	qoş-
34.	qıl-	etmek, kılmak	производить, делать, совершать	qıl-	qıl-	et-
35.	kiç-	geçmek	проезжать	kiç-	kis-	oz-, öt-
36.	kiçür-	geçirmek	заставлять пройти, проводить	kiçür-	kisür-	aşır-, ötdür-
37.	kiz-	gezmek, dolaşmak	бродить, гулять	giz-	giz-	aylan-
38.	közet-	gözetmek, kollamak	следить наблюдать	küzet-	küzet-	qara-
39.	közle-	gözlemek	ждать / смотреть, всматривать	küzle-	küzle-	saqla-
40.	mun-	bunamak	впадать в детство, выживать из ума	aqılğa zeğiyf bul-	aqılğa zeğiyf bul-	cartı akıl bol-
41.	öde-	ödemek	платить, возмещать	üte-	üte-	töle-
42.	öp-	öpmek	целовать	üp-	üp-	uppa et-
43.	öpüş-	öpüşmek	целоваться	übêş-	übêş-	birbirin uppa et-
44.	ör-	örmek	плести, вязать	ür-	ür-	eş-, bayla-
45.	örte-	yakmak	жечь	ürte-	ürte-	kozu-, köydür-
46.	sayra-	ötmek, şakımak	петь, чирикать	sayra-	hayra-	cırta-, cüvülde-
47.	sesken-	ürkmek, korkmak	вздрагивать встрепенуться шараться, бояться	sisken-	hiskên-	ilgen-
48.	sevün-	sevinmek	радоваться, испытываться	söyên-	höyên-	kuvan-
49.	sız-	sızmak, akmak	сочиться, лечь просочаться	sız-	hız-	siñ-, aq-
50.	soq-	sokmak	внести вгонять, всовывать	kêrt-	kêrt-	kiyir-, aşır-
51.	sol-	solmak	вянуть	sul-	hul-	muval bol-
52.	sun-	vermek, sunmak, uzatmak	давать, вручать	son-	hon-	ber-, uzat-
53.	şeş- ~ şiş-	çözmek	решать, распутывать	çiş-	sis-	teş-
54.	tağıt-	dağıtmak	разгонять, рассевать	tarat-	tarat-	çaç-
55.	tarğa-	dağılmak	расходиться, рассеиваться	tarat-	tarat-	çaçıl-
56.	taş-	taşmak	выйти из берегов, разливаться	taş-	taş-	tögül-, taral-
57.	toğur-	doğurmak	рождать	tuvdır-	tivızır-	kozla-, carat-
58.	toqı-	dokumak	ткать	tuqı-	tuqı-	qumaç soq-
59.	tög-	dögmek	бить, колотить	ber-	ber-	tüy-

60.	tölen-, tülen-	zayıflamak	тошáть, худéть	yabıķ-	yabıķ-	arıķ bol-
61.	tön-	dönmek, bir istikamete çevirmek	поворáчиваться	tün-	eylen-	aylan-
62.	turuş-	huzura çıkmak, baş vurmak, bir davayı getirmek	предстать, обращаться	möreceġet it-	mörceġet it-	allına süyel-
63.	tuy-	duymak	слышать	toy-	toy-	eşit-, sez-
64.	tüken-	tükenmek, bitmek, sona ermek	кончáться, завершáться	tögellen-	tëvelLEN-	bitdir-, boşa-
65.	tüket-	tüketmek, bitirmek	кончáть, завершать	tögelle-	tëvelle-	bit-, boşal-
66.	tür-	dürmek	закáтывать, сёртывать трубочкой	tör-	tör-	çulġa-, bayla-
67.	üleştür-	daġıtmak, paylaştırmak	делить, раздавáть	öleştêr-	öleştêr-	ünle-
68.	ünde-	çaġırmak, çaġırtmak	звать	önde-	önde-	ür-
69.	yenç-	ezmek	толóчь, мять	yençê-	yensê-	uv-
70.	yigir-, yikir-	hiddetlenmek, gazaba gelmek; azarlamak, paylamak	разгневатьcя, разъяриться, ругáть	tirge-	tirge-	açıvlan-, çamla-, ķutur-
71.	yil-	koşmak	бежáть	cil-	yêl-	çabıp bar-
72.	yıldür-	koşturmak	помогáть бежáть	cildêr-	yêldêr-	çaptır-
73.	yügür-	koşmak	бежáть	yögêr-	yögêr-	çap-

3f. Tamamen Farklı Fiiller: Seyfi Sarayı'nın Gülistan Tercümesinde var olan 389 fiilin tamamı, yukarıda belirtilen denklik ilişkileriyle Tatarca, Başkurtça ve Karaçay-Balkarcada yaşamaktadır. Söz konusu fiillerden ses ve biçim olarak farklı olan fiiller bile **3e.** maddesinde belirtilen eş anlamlılık ilişkisine sahiptir, dolayısıyla eş anlamlılık ilişkisi bile olmayan tamamen farklı fiiller yoktur.

4. Sonuç: Bu araştırma sonunda, Seyfi Sarayı'nın Gülistan Tercümesinde var olan 389 fiilin yüzde 12 oranının, ses, şekil ve anlam bakımından tamamen aynı fiillerle Tatarca, Başkurtça ve Karaçay-Balkarcada yaşadığını belirlemiştir oluyoruz. Tamamen aynılık ilişkisine pek yakın biçimde değişken ses (*alofon*) ilişkisi bulunan yüzde 29 oranındaki fiili ve tek ses ayrılığı ile var olan yüzde 34 oranındaki fiili katınca yüzde 75 oranındaki fiilin üç yazı dilinde aynılığa çok yakın bir biçimde yaşadığını görürüz. Bunların içine yüzde 6 oranındaki kökence aynı olan *kürset-* ~ *kürhet-* ~ *körgüz-*; *têrgêz-* ~ *têrgêz-* ~ *tirilt-* gibi fiilleri de katmak mümkündür.

Burada yaptığımızı tarama ve karşılaştırmalar sonunda Seyfi Sarayı'nın Gülistan Tercümesi'nde var olan fiillerin yüzde 19 kadarı ses ve şekil olarak farklı ancak Tat. *ķayra-* ~ Bşk. *ķayra-* ~ Krç-Blk. *bile-*; Tat. *cildêr-* ~ Bşk. *yêldêr-* ~ Krç-Blk. *çaptır-*; Tat. *ķat-* ~ Bşk. *ķat-* ~ Krç-Blk. *ķoş-* gibi eş anlamlı fiiller hâlinde bağlantı oluşturmaktadır. Nitekim Türk yazı dillerinin meydana gelmesinde

eş anlamlıların tercih edilmesi, fonetik ayrımların yanı sıra en önemli farklardan olmuştur. Nihayet Tatarca, Başkurtça, Karaçay-Balkarca gibi üç Kıpçak-Türk yazı dili, Seyfi Sarayı'nın yaklaşık 700 yıl önce kullandığı fiillere dayanarak yüzde 81 oranında denk ve yüzde 19 oranında da eş anlamlılık bağlantısıyla birbirine bağlıdır.

Burada fiilleri karşılaştırılan Gülistan Tercümesi ve 3 çağdaş Kıpçak yazı dili, yukarıda 2. paragrafta belirtilen birbirine yaklaşık 1000 kilometre uzaklıkta 415.000 kilometrekarelik bir alandan çıkmaktadır. Böylece yayılım alanları hariç sadece merkezî noktaları (Astırhan, Nalçık, Kazan, Ufa) bile Almanya (357.000 kilometrekare) ve Britanya (244.000 kilometrekare) yüzölçümlerinden daha geniş bir Kıpçak alanı kesit alındığında böylesine dil birliği alanı ortaya çıkmaktadır. Bu Avrupa ülkelerinin içindeki çeşitli dillerin oluşturduğu parçalı tabloya karşı, Bugünkü Kıpçak Türkçesinin bu dil bütünlüğü çok dikkat çekicidir. Araştırmada ulaşılan bu sonuçla Avrupa dillerini meydana getiren bölünmüş etnik yapı ile Türk kavimlerinin ve Türk lehçelerinin büyük bir hamur gibi bin yıldır birbirine karışan ve dolayısıyla birbirine açık duran dil yapısını karşılaştırmaya devam etmek çok ilgi çekici yeni sonuçlar doğuracaktır.

Kaynaklar

- ABDRAZAKOV K. S., AHUNCANOV, G. H., BAYÇURA Ü. Ş., EMİROV G. S., ESADULLIN A. Ş., FASEYEV F. S., FAHRETDINOV G. G., HEMZİN K. H., HEMİDULLIN E. Ş., HANBIKOVA Ş. S., GAZIZOVA F. M., GANIYEV F. A., İŞAKOV G. İ., MÖHEMMEDİYEV M. G., OSMANOV M. M., VAHİTOVA, S. B. (1966), *Tatarça - Rusça sözlük*. Moskva.
- ABDULLİN İ. A., VAHİTOVA S. B., GAZIZOVA F. M., GAYNANOVA L. R., GANIYEV F. E., MÖHEMMEDİYEV M. G., HANBIKOVA Ş. S., EHMETİYANOV R. G., AHUNCANOV G. H., MINGULOVA R. R., *Tatar tēlēñēñ añlatmalı sözlögē* I:1977, II:1979, III:1981, Kazan.
- AHMEROV K. Z. otv. red. (1964), *Russko-başkirkıy slovar'*. Moskva: "Sovetskaya Entsiklopediya".
- BAYÇURA, Ü. (2001) "A. M. Şerbak, "Sravnitel'naya fonetika tyurkskih yazıkov" Leningrad,1970, 204. (tanıtma)" *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* sayı:X, "Üzbeğ Bayçura Özel Sayısı" İzmir, 133-154.
- BODROGLGETİ, A., Eski Kıpçakça Sahasındaki Çalışmalar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1992, 175-192.
- ERCİLASUN, A. B. vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: "Kültür Bakanlığı Yayınları".
- GANIYEV, F. A., AHUNCANOV E. M., GAZIZOV R. S., MAHMUTOVA L. T., MÖHEMMEDİYEV M. G., MÖHEMMETŞİN H. N., SABİROV K. S., HESENOV F. H. (1984), *Russko-tatarskiy slovar'*, Moskva.
- GAZIZOV R. S., SABİROV K. S., MEHMÜTOVA L. T., AHUNCANOV E. M., HESENOV F. H., GENEYEV F. A., MÖHEMMETŞİN H. N. (1971), *Russko-tatarskiy slovar'*, Kazan.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (1978), *Gülistan Tercümesi*, İstanbul: "Milli Eğitim Bakanlığı".
- ÖNER, M. (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 703.

- ÖNER, M. (1999), Tatar, Başkurt ve Kazak Sözlükleri. *Kebikeç. İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, yıl:4, sayı:7-8, 115-129.
- ÖNER M., KAYA M.Y., ÖZŞAHİN M., (2005), *Lehçe-i Tatarî'nin Söz Varlığı Üzerine Bir Deneme*, Altın Orda ve Varisleri İkinci Uluslararası Konferansı, Ayaz-Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul. 22-24 Nisan 2005.
- ÖNER, M. (2006a), Atatürk ve Türk Lehçeleri. *Türk Dili* 655, 92-104.
- ÖNER, M. (2006b), Tatarlarda Sözlük ve Kimlik. *İstoçniki i issledovaniya po istorii tatarskogo naroda*. Materialı k üçebnım kursam. V çest yubileya akademika AN RT M. A. Usmanova, Kazan, 2006, 288-296: "Kazanskiy gosudarstvennyy universitet".
- ÖNER, M. (2007a), Ortak Türkçe Söz Varlığı Denemesi (Dede Korkut Kitabı Fiilleri Üzerine) *Tunca Kortantamer İçin*, EÜ Edebiyat Fakültesi yay:6, İzmir 2007, 447-464. [=Ortak Türkçe Esas Lüğet Fondunun Uygunluğu (Dede Qorqud Kitabı'nın Fe'leri Esasında) Aktaran: Afaq Memmedova // *Dede Qorqud Elmi Edebi Toplu I* (22), Bakı, 2007, 3-19.]
- ÖNER M. (2007b), Tatar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör: Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun) Ankara: "Akçağ", 679-748.
- ÖNER M. (2008), *Başkurtça Kısa Dilbilgisi. Tarihten Bugüne Başkurtlar, Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler* (Haz. A. Melek Özyetgin, A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov) İstanbul: "Ötüken" 238-293.
- MUSTAFAYEV E. M., ŞÇERBININ V. G. (1972), *Rusko-turetskiy slovar'*. Moskva.
- SUYUNÇEV H. İ., URUSBIEV İ. H. (1965), *Rusko-karaçaevo-balkarskiy slovar'*. Moskva: "Sovetskaya Entsiklopediya".